

Havasréti József¹

SZALONKULTÚRA, IRODALOMKRITIKA ÉS A VÉLEMÉNYEK FÉTISKARAKTERE A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN

Bevezetés

A közösségi média, elsősorban is a Facebook térhódítása sok tekintetben újradefiniálta a nyilvánosság, ezen belül az irodalmi nyilvánosság mibenlétét és fogalmát.² Írásom ezen belül (1) a nyilvános és a privát kommunikációs szféra összevegyülését, (2) a láthatóvá válást, (3) a képlékenységet, illetve (4) a kritikai beszéd laicizálódását vizsgálja. Legfőbb tanulságom talán az lehetne, hogy a közösségi média által létrehozott újszerű nyilvánosság gyakorlatilag szabályozhatatlan, meg kell tanulnunk együtt élni ezzel. Természetesen a csoportokban létezik moderálás, és többen javasolnak különféle Facebook-etiketteket, de a moderálás is előidézheti ugyanazokat az anomáliákat, mint amiket orvosolnia kellene, az etikettek pedig normatív óhajok listái csupán.

Lényeges tendencia még a Facebook-nyilvánosság regresszív jellege, mely nem független az elvben magánjellegűre és nyilvánosra felosztható kommunikációs formák összezavarodásától sem. A közösségi média diskurzusait meghatározó regresszív jelenségek a hazai irodalmi életben egyszerre kötődnek a 2010-es politikai fordulat következményeihez, így a nyilvánosság mentális állapotának romlásához, a centralizációs, voluntarista média-, illetve kultúrpolitikai törekvésekhez, az ezekre történő visszahatásokhoz, valamint a közösségi média sajátos demokratizmusához, mely a laikus vélemények intenzívebb láthatóvá válásához vezetett.³ Utóbbit már a blogszféra kialakulása is elindította. A véleményalkotást fetiszizáló internetes „szalonkultúra” térhódítása, valamint az egyfelől demokratizálódásnak, másfelől laicizálódásnak értelmezhető folyamatok együttesen olyasféle közeget hoztak létre, mely mindinkább emlékeztet a Kádár-korszak underground nyilvánosságának sajátosságaira.

¹ A szerző a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Társadalom- és Médiatudományi Intézet Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének egyetemi docense.

² Írásom véglegesítését nagyban segítették Keresztesi József, Szolláth Dávid és mindenekelőtt Glózer Rita kritikai észrevételei, illetve javaslatai. Segítségüket itt is köszönöm.

³ Ez utóbbi folyamat pro és kontra többféleképpen is megragadható: a közösségi média (1) demokratizálja a nyilvánosságot, így pozitív funkciókat tölt be; vagy (2) integrálja a felhasználókat a médiakapitalizmus rendszerébe; vagy (3) egy manipulált interakción alapuló, algoritmikus programozott nyilvánosságot hoz létre. Glózer Rita kollégám kiegészítése.

Azok a jelenségek és fejlemények, melyekhez az *Olvasó lázadása* konferencia előadásai 2007-ben nagyrészt hozzá kívántak szólni, mostanra drámai méreteket öltöttek.⁴ A Web2 és a közösségi média előtti korszakban az irodalmi intézményrendszer tagolódásának választóvonalai meglehetősen egyértelműek voltak – ha egyesek meg is kérdőjelezték ezeket, az nem volt több panasznál, méltatlankodásnál vagy teoretikus okoskodásnál. A laikus és a professzionális, a privát és a nyilvános, a rajongói és a kritikai attitűd között szilárdnak mondható határok húzódtak. A médiumok hierarchiája is egyértelműbb volt: a vélemény, amit ki nyomtattak, rangosabbnak számított, mint az, ami egy (otthoni, kocsmai, munkahelyi stb.) beszélgetés során hangzott el. A nyomtatott szöveg magasabb rangjáról természetesen ma is sokan így gondolkodnak. Az is kétségtelen, hogy azok a jelenségek, melyek a hipertext felbukkasásakor, a kilencvenes évek elején még csak a szakmát foglalkoztatták (képlékenység, variálhatóság, újíráhatóság, linkelhetőség, töredezettség), azok mostanra a kommunikációs *praxisokat* ténylegesen és mélyrehatóan meghatározóvá váltak. Minthogy a Facebook – és úgy általában a közösségi média – az utóbbi évek politikai fejleményeinek következtében egyrészt az elkülönült mikro-nyilvánosságokra tagolódott társadalom tükrévé, másrészt ezen nyilvánosságok meghatározó kommunikációs közegévé vált, egyre több szó esik a Facebook-kommunikációt és általában a világ észlelését-értelmezését eltorzító véleménybuborékok hatásáról. Viszont nemcsak a buborék héja érdekes, mint választóvonal és szűrőmechanizmus, valamint az, ami a héjon túl van, hanem az is, ami azon belül: ami a buborékon belüli világot szabályozza.

1. Privát és nyilvános összezavarodása

A Facebook természetesen sokféle funkciót betölt. Üzleti célok, marketing, reklám, közönségkapcsolat, fórumozás, valamely kultusz virtuális tere, önreprezentáció, hírek közvetítése, publikációs felület, közösségépítés és így tovább. Mindegyik funkció más és más szeptét, illetve minőségét jelenti a nyilvánosságnak, ugyanakkor ezek a funkciók gyakran zavarják egymást, interferálnak. A problémák egyik legfőbb okozója, hogy a *magánszféra* és a *nyilvánosság*, illetve a klub- vagy kávéházi jellegű csevegés, illetve az érveket mozgósító beszéd a Facebook oldalakon keverednek egymással. Ez afféle csiki-csuki játéokra ad lehetőséget, melyben a felhasználók a

⁴ Akkor két fő követelés fogalmazódott meg a hivatásos kritikával szemben. Egyrészt, hogy a kritikának legyenek olyan alternatív fórumai, ahol megszólalhat a „nép hangja”, megjelenhetnek a laikus olvasók véleményei. Ezek az alternatívák demokratizmust ígértek, részben azzal, hogy lehetséges álneveken írni, részben pedig azzal, hogy a kritikáknak nem kell átmenniük semmiféle szerkesztői („cenzurális”) mechanizmuson. A másik irány pedig az volt, hogy a hivatásos kritika legyen kevésbé tudományos, kevésbé hermetikus, kevésbé belterjes. Udvarias semmitmondás vagy elméleti tudálékoskodás helyett tartalmazzon világos állásfoglalásokat, és orientálja az olvasókat.

pillanatnyi érdekeiknek megfelelően vonulnak vissza hol a nyilvános, hol pedig a személyes közlés álcája mögé, vagy lépnek elő ezen álca mögül. Ugyanakkor a Facebook sajátos természete lehetővé tesz valamiféle egyidejűséget, szinkron-állapotot is, ilyenkor egyszerre érezzük magunkat egyedül, a saját személyes-belső terünkben, illetve kint, a társadalmi agora nyilvánosságában. Az említett csiki-csuki játék igen hasonló ahhoz, mint amikor a rendszerváltás után, a kilencvenes évek elején az irodalmárból és történelemből lett politikusok játszottak el, miután marhaságokat beszéltek, és ezzel közfelháborodást okoztak (akkor még). Ilyenkor azzal védekeztek, hogy írói vagy politikusi munkásságuk vagy éppen magánemberi mivoltuk terrénumához tartozik-e az inkriminált nyilatkozat. A felelősségvállalás elutasításának vágyában nemcsak a kommunikációs tér hasadt ketté egy privátra és egy nyilvánosra, hanem rögvest az utóbbi is egy irodalmira és egy politikaira. A legnagyobb blódségek természetesen az íróihoz tartoztak, mintha ez magától értetődő volna. A törlés, az átírás vagy a mondottak áthelyezése egy kevésbé kínosnak vélt/érezett értelmezési tartományba, a lelkiismeret felszámolásának esete (sokan ezért is reagálnak olyan érzékenyen rá): valaki ma már nem azonos azzal, aki tegnap ostobaságokat írt vagy mondott.

A Facebook világát illetően persze köztudott, hogy vannak személyes és vannak írói-szerzői oldalak (most csak az irodalomnál maradvá), de a funkciók itt is gyakran felcserélődnek. Sok irodalmár csak szerzői oldalt tart fenn, mert idegenkedik a személyestől, vagy rangján alulinak tarja, ugyanakkor ezekre a szerzői oldalakra is beszűrődnek a személyes tartalmak, annál is inkább, mert az oldalak besorolása noha egyértelmű, viszont a rajtuk elhelyezett üzenetek, posztok, tartalmak besorolhatósága sokkal kevésbé az. Mások csak személyes oldalt működtetnek, de posztjaik java része irodalmi munkásságukhoz kapcsolódik, így szakmai-szerzői jelleget ölt. És van, ahol minden mindennel összekeveredik, talán ez a leggyakoribb változat vagy forma. Mind a szerzői, mind a személyes oldalak sokfélék, vannak miniatűr kulturális híradók, melyeket úgy is olvashatunk, mintha egy magazint vagy újságot olvasnánk, mások viszont nem foglalkoznak egyébbel (akár szerzői, akár személyes oldaluk van, akár mindkettő), mint az önreklámozással.

2. A vélemények és a pozíciók láthatóvá válása

A láthatóvá válás önmagában talán nem probléma, legfeljebb a magánszféra épségét-elzártágát a szociális média újszerű nyilvánosságától elszántan védeni szándékozók tekintik annak (például azok, akik elvből nem fészbukoznak).⁵ Ugyanakkor ez a láthatóvá válás jócskán kibővíti az önreprezentáció lehetőségeit, valamint, és ez ugyanilyen fontos, bizonyos határok között mérhetővé teszi ezen önreprezen-

⁵ Itt nem térek ki arra a problémára, hogy a Facebook egy szempontból nem más, mint a globális léptékű adatgyűjtés/adathalászat eszköze.

táció sikerességét is. A nem különösebben interaktív szerzői weboldalakat kiszorították a Facebook-oldalak, melyeknek használata egyszerűbb, gyorsabb, és amelyeken a legkülönfélébb diskurzusok bontakozhatnak ki az oldal tulajdonosával, illetve témájával kapcsolatban. Az érdeklődés mértéke és intenzitása a Facebook sajátos természetének köszönhetően sokkal szembetűnőbben jelentkezik, mint egy hagyományos weboldal esetében.

A Facebookon keresztül közvetlenül, ránézésre is megragadható kvantitatív adatok egyszerű hozzáférhetősége és póre nyilvánvalósága sokféle irányban hat. Egyrészt az egzaktág benyomását kelti (most az mellékes, hogy a kedvelések és a megosztások bizonyos határon belül generálhatók, hirdetésekkel, nyereményekkel, játékos versengésre való felszólítással és hasonlókkal). Másrészt pótcselekvésekre is alkalmat szolgáltat, ilyen például a riválisokra adott kedvelések számolgotása, sőt, másoknak, többnyire ismerősöknek-barátoknak az ilyen kedvelések miatti felelősségre vonása is. Itt hangsúlyoznám, nem egy emberi gyarlóságra hívom fel a figyelmet, hanem arra, hogy mindegy a Facebook egész egyszerűen lehetőséget ad és a felhasználók élnek is ezzel a lehetőséggel. A vélemények, intenciók, érzelmek kilépnek a látenciából és a közvetlen, továbbá adatszertű láthatóság formáját öltik.

A láthatóvá válás iránya kettős. Egyik a szerzőtől a közönség felé tartó kommunikációs folyamat, amikor a szerzők az elfogyott példányszámokról, az újranyomásokról, a külföldi kiadásokról, ösztöndíjaikról, utazásaikról tudósítanak. A másik irány a közönségtől a szerző felé tart, többnyire kedvtelések és megosztások, valamint hozzászólások formájában. A hozzászólások lehetnek pozitívak (ez a jellemzőbb) vagy negatívak, ugyanakkor többnyire konvencionálisak. Gratulálok, szépek vagytok, hol lehet megvenni, lopom és hasonlók, attól függően, hogy miről van szó. Néha itt is mellé lehet fogni, például, amikor a kipoztolt elmarasztaló kritika alá is sorban jönnek a gratulációk, nyilvánvalóvá téve, hogy senki nem vette a fáradságot, hogy el is olvassa a szóban forgó irományt. Ugyancsak gyakori, hogy a Facebookon közzétett vagy ott megfogalmazott kritikai véleménnyel szemben valamiféle szolidaritásközösség szerveződik, mely elutasít vagy ellehetetlenít a szóban forgó kritikával kapcsolatban minden érdemi vitát. Azt mondhatjuk, hogy az efféle megnyilvánulások a rajongói kritika formái; még nem jelentenek feltétlenül kultuszt, mert nem képeznek szakrális aurát tárgyuk köré, viszont nem nagyon tolerálják a negatív véleményeket.

A láthatóság, a közvetlenül megfigyelhető számszerűség, illetve a laicizálódás együttes tünete a listák előtérbe kerülése, a Top 10, Top 50, Top 100 könyvek, lemezek, filmek összeállítása. Ez egyrészt meghatározó újságírói trend, mellyel elsősorban a magazinok élnek, de mindinkább szerepet kap a szerióz sajtóban is. A laicizálódás és a számosság összefonódásának következménye, hogy az ilyesféle

listakészítés egyre népszerűbb a közösségi médiában.⁶ A listakészítés egyszerre mozgósítja a lexikális tudást, az ízlést, az ítélőképességet, illetve az önreprezentáció mechanizmusait; egyszerre tüntet a véleményalkotás határozottságával, illetve az érvek hiányával. (Természetesen léteznek érvekkel alátámasztott listák is.) Mindennek kiegészítője a pontozás (csillagozás), mely ugyancsak az értékelés, illetve véleményalkotás reduktív és formális, számosságot és mérhetőséget fetisizáló formája, mind a laikus, mind a professzionális színtereken (lásd *Moly.hu* versus *ÉS-kvartett*). Az időnként fellángoló filmes, zenei, irodalmi „kihívások” is tulajdonképpen ebbe a kategóriába sorolhatóak, különösen, ahol arra szólítják fel a posztolókat, hogy nem is kell értelmezni a kirakott műveket, képeket, lemezborítókát. Az internetes „kihívások” eredményeként létrejövő tartalmak ugyanakkor vírusjellegüknek köszönhetően még tovább növelik a fent említett láthatóságot/számosságot.

A láthatóvá válás sajátos része a posztoknak (így bennük az állításoknak és a véleményeknek) a felhasználói felületen összegződő szerialitása. Ami a posztoló (és kisebb részt a megosztó) felől nézve szinguláris cselekedet, az a hírfolyamot „pörgető” egyén felől nézve *szerialis* jelenség. Magyarán arról van szó, amikor ismerősök tucatjai, netán százai vagy ezrei osztják meg rövid időn belül ugyanazt a hírt vagy tartalmat. E szerialitás sokféle hatást kiválthat, már a pusztán ismétlődés tényének köszönhetően is. Lehet megerősítő hatása („lám milyen sokan egyetértenek velem”), de roppantul irritáló is lehet. Ennek egyik oka, hogy az ismétlődés tapasztalatában egyszerre működnek az idiotizmus, a perszeveratív mozgás (a kényszeresen ismétlődő gesztusok), a burleszk és a groteszk hatásmechanizmusai. Amikor már nem éles helyzetfelismerésnek, nem valamiféle okosságnak, hanem egyenesen butaságnak, sőt, valamiféle különös korlátoltság tünetének hat, amikor újra és újra szembe jön (mondjuk) az ellenzéki tüntetések szándékos elsötétítését, vagy a miniszterelnökségi Karmelita-menza alacsony árait vagy valamely híresség elhalálozását újra és újra felpanaszoló gesztus. Egy halálhír természetesen nem nevetséges, de e példától eltekintve azt mondhatjuk, hogy az ilyesféle ismétlődés vagy szerialitás akkor a legirritálóbb, ha valamiféle pizzliscsáré dologról van szó, melynek jelentéktelensége az ismétlődésnek köszönhetően nemcsak újra és újra tudatosul, hanem egyenesen fokozódik. Egy újra és újra ismétlődő táncmozdulat lehet végtelenül elegáns, de ha valaki újra és újra kifújja az orrát, az idegesítő, és ha valaki újra és újra hasra esik, mint Chaplin a korai burleszkfilmekben, az nevetségessé, és minden újabb hasra eséssel még nevetségesebbé válik.

⁶ A médiatudomány fogalmi bázisával élve ezek az úgynevezett User Generated Content (UGC) tartalmak, melybe nemcsak a szövegek, hanem a megosztások, kedvelések, rangsorolások is beletartoznak. Ehhez lásd: NYÍRÓ Nóra, CSORDÁS Tamás és HORVÁTH Dóra, „Mindenki másképp vesz részt”, *Médiakutató* 13, 3. sz. (2012): 97–114.

3. Képlékenység: törlés, kitiltás, a vélemények revíziója

Problémát és egyúttal előnyt is jelent a Facebook-közlemények képlékenysége, mind a reprezentáció, mind a tartalomgyártás, mind a viták szempontjából.⁷ A képlékenység egyrészt a kellemetlenné vált ismerősök, posztok és hozzászólások törlésében jelentkezhet. Ez felfogható erkölcsi kérdésnek, szerkesztésinek, valamint cenzurálisnak, így hatalmi kérdésnek és így tovább. A nyilvános közlés és a magánszféra keveredése szempontjából a bejegyzések törlése azért problematikus, mert olyan eszmecserék és megállapítások semmisülhetnek meg privát érdekekre vagy különféle közlési normákra hivatkozva, melyek más módon később már nem hozzáférhetőek, ugyanis nem élvezik a nyomtatott közlés maradandóságát. (Képernyőfotókon ugyan dokumentálhatjuk az elfajult vitákat, ami egyrészt észszerű cselekedet, másrészt rejlik benne valamiféle paranoid mozzanat.) Minthogy a hozzászólók, főként azok, akiknek saját oldalán folyik a vita, biztonságban érzik magukat, hiszen valamiképpen „otthon vannak”, könnyen olyan megállapításokra ragadtatják magukat, melyek meggondolatlanok, de közlésük után egy pillanat alatt közügy válhat belőle. Ez főként ismert személyiségek (médiaszemélyiségek, művészek és igen jellemzően a politikusok), illetve a forró témák esetében van így, amikor a sajtó is felkap és elterjeszt valamilyen meggondolatlan kijelentést, megállapítást.

Ennek kiegészítője, illetve fordítottja az a gyakorlat, amikor a professzionális média különféle Facebook-posztokból gyárt híreket – lustaságból, hírérségből, szenzációhajhászásból, pusztá kényszerből, vagy azért mert a Facebook-posztokon talált tartalmakat automatikusan a nyilvánosságnak szánt bejegyzéseknek tekintik. Itt is afféle csiki-csuki játék érvényesül. A posztoló, akit kellemetlenül érint, hogy szavai átkerültek a széles nyilvánosságba, hivatkozhat arra, hogy megsértették a magánszféráját, a jó hírért, hogy plagizáltak tőle és így tovább. E mögött gyakran az a beidegződés is meghúzódik, hogy a felhasználók a Facebookot valamiért nem tekintik igazi médiumnak, ezért felelőtlenebbül használják; ez a felelőtlenség ugyanakkor újabban mintha csökkenne, részben a politikai nyomás, részben a gyanakvás, részben a Fb-paranoia, részben (ez pozitív) a médiatudatosság növekedése miatt. De arról sem feledkezhetünk meg, hogy a közösségi média sajátos természete mintegy buzdít a felelőtlenségre: a gyors közölhetőség, az azonnali láthatóság kedvez az indulatos, nem kellően megfontolt megnyilvánulásoknak.

⁷ A képlékenység a digitális kultúra szükségszerű velejárója is: a felhasználók a hálón talált szövegek és képek kisajátításával, elorzásával, montírozásával hoznak létre saját tartalmakat; lásd *remix-culture* (Lev Manovich), *szövegátdorzás* (Henry Jenkins), *produsage* (Axel Bruns). Ehhez lásd: GLÓZER RITA, „Részvétel és kollaboráció az új médiában”, *Replika* 5. sz. (2016): 131–150; Axel BRUNS, *Blogs, Wikipedia, Second Life, and Beyond: from Production to Produsage* (New York: Peter Lang, 2008); Kenneth GOLDSMITH, *Uncreative Writing. Managing Language in the Digital Age* (New York: Columbia UP, 2011).

Természetesen, ha valakit efféle inzultus ér, abban az esetben is szívesen hivatkozik magánszférájának megsértésére, ha egyébként tisztában van a Facebook és általában a közösségi média ellentmondásos, afféle hibrid nyilvánosságot eredményező dinamikájával-természetével. Az újságíró viszont hivatkozhat arra, hogy a poszt nyilvános volt, oszthatóra volt állítva, ő tulajdonképpen jót tett az illetővel, hogy szélesebb körben felhívta gondolataira a figyelmet és hasonlók. Nyilvánvaló, ha valaki szubjektíve épp megbánta, amit mondott, akkor nem örül annak, hogy objektíve éppen széles körben terjednek a kijelentései.

Sajátos esetet képeznek a demonstratív törlések: ilyenkor valaki nyilvánosan (önálló posztban) bejelenti, hogy törölte valamelyik ismerősét, annak vállalhatatlan személye, nézetei, megnyilvánulásai miatt. E magatartás meglehetősen vitatott; ugyanakkor érthetőnek is mondható, személy szerint nem találok annyira problémásnak, mint sokan mások. Noha a nemkívánatos ismerősök törlésének, majd ennek nyilvánosságra hozatalának e módjában valóban megfigyelhető valamiféle kellemetlenkedő, önreklámozó, hatalomfitogtató felhang, de emellett is felhozható annyi érv, mint a cenzurális vagy preventív csoportba rendezés („láthatja”/„nem láthatja”), valamint a „hájdolás” mellett. Egyrészt mondhatjuk, hogy ez a magatartás is hozzájárul a véleménybuborék erősödéséhez, másrészt kinek van kedve megszallottakkal vitatkozgatni. Ez annál inkább is így van, mert gyakran a velünk világnézeti-ideológiai rokonságban állóknak ugyanolyan irritálóak lehetnek a megnyilvánulásai, mint a velünk szembenállóknak. De az efféle magatartásformák szabályozására irányuló törekvésekben is rejlik valamiféle formális elem: a törlés lehetősége/tilalma egyszerűbben érvényesíthető, mint az ismerősök ránevelése-rászorítása az érveket használó, körültekintő, releváns, úgymond minőségi kommunikációra.

4. A kritika és általában a diskurzusok laicizálódása

A Facebook-nyilvánosság demokratikus karakterének köszönhetően a vitákba a laikusok is beleszólnak, sőt, a diskurzusok formálódását illetően új normákat vezetnek be. Ennek intézményes, gazdasági és médiatechnológiai okai egyaránt vannak. Minthogy a nyomtatott lapok száma csökken, illetve az online fórumok (a közösségi média, a hírportálok és blogok) szerepe, jelentősége pedig egyébként is növekszik, utóbbiak érvkészlete és érvelésmódja szinte szükségszerűen átszivárog a professzionális/szerzős kritikába. Ennek akár formális okai is lehetnek: mivel a kritikusok többsége az általa bírált művet többnyire megkísérli elhelyezni az addigi fogadtatás kontextusában, ennek során mind magától értetődőbben hivatkozzák, és ezzel, ha akarják, ha nem, legitimálják a különféle digitális platformokat. Így a hivatásos kritikusok is mind gyakrabban hivatkoznak például a *Moly.hu*-ra, vagy kiindulópontként (hogy milyen is a „nép hangja”), vagy mert komolyan veszik-elismerik az ott olvasható laikus vagy (ez nagyon lényeges) laikus köntösben jelentkező megállapításokat. Online közlés esetében e tendencia erősödik, hiszen az online forrásokat a szerzők

vagy a szerkesztők szinte mindig belinkelik a szövegbe, és így ezek a források előnyvel indulnak a láthatóságért és a figyelemért folytatott versenyben. Ráadásul a hírportálok és irodalmi oldalak jobban szeretik a rövid, mint a terjedelmesebb írásokat, így azok egyre jobban kezdenek hasonlítani egy újságcikkre vagy blogbejegyzésre, ráadásul sok helyen előírás/kérés, hogy a cikkben (kritikában) ne legyenek jegyzetek – linkek persze igen.

Így előbb-utóbb a profik is laicizálódnak valamilyen tekintetben. Itt is rejlik egy sajátos csapda. A hivatásos irodalmárok gyakran azért is fogalmazznak sommásan vagy laikus köntösben a Facebookon, mert úgy gondolják, hogy az artikulált és érvekkel alátámasztott nézeteiket majd kifejtik másutt, vagy már ki is fejtették, mondjuk egy folyóiratban. Persze a szociális média közössége nem feltétlenül forgatja ezeket az írásokat, és ami még fontosabb: a Facebook (csúnya szóval élve) nem így működik. Az instant véleményekre instant reakciók érkeznek, és a felek többnyire a másiktól várják, hogy egy kicsit kevésbé legyenek „instantak”.

Itt saját esetemre hivatkoznék, egyszerűen azért, mert ismerem a saját indítékaimat, míg mások példája esetében erre csak következtetni tudnék. Mikor Roberto Bolaño *2666* című regényét olvastam, írtam róla pár sort az oldalamon, valami olyasmit, hogy jó ez a könyv, csak idegesítő, hogy egyfolytában jönnek-mennek benne, egyik bárból ki, a másikba be, egyik bordélyból ki, a másikba be, egyik szerkesztőségből ki, a másikba be, és az olvasó idővel már azt se tudja, hogy hol van. Szóval egy viccnek szántam. Persze naiv voltam, mert azt képzeltem (tévesen), hogy miután átrágtam magam majdnem kétezer oldal Bolañón (a *2666*-on és a *Vad nyomozókon*), valamiféle jogot szereztem arra, hogy (akár laikus, akár professzionális hangon) véleményt formálhassak, és minthogy ez a Facebookon történik, gyakorlatilag egy szösszenet formájában, néhány sorban, majd mindenki a helyi értékén kezeli, vagyis nem veszik túl komolyan. Azonban míg én a professzionális és elfogulatlan irodalmár pózában tetszelegtem, egyrészt elfeledkeztem arról (hát jó, őszinte leszek, mit sem tudtam róla), hogy Bolaño az nem irodalom, hanem egy vallás, és csak a felfokozott elragadtatás hangján lehet nyilatkozni róla, másrészt elfeledkeztem arról is, hogy a Facebook (ismét a csúnya kifejezéssel élve) nem így működik. Így aztán meglepődve olvastam valahol, hogy egy irodalmi vitát az én gyarló posztommal indítottak, ahol a résztvevők indulatosan polemizáltak a Bolaño írásművészetével kapcsolatos korlátolt nézeteimmel, nem törődve azzal, hogy nekem egyébként tetszett Bolaño regénye, csak bátorkodtam pár ironikus megjegyzést tenni róla. Tehát figyelmen kívül hagytam a Facebook-közlések magánvéleményt és nyilvánosságot, a laikus hangokat és professzionális diskurzusokat egymásra exponáló sajátos hibrid mivoltát.

Már említettem, hogy a közönség és a médiaszereplők felfogóképessége/ítélőképessége részben az új média sajátos lehetőségeinek, részben pedig az utóbbi évek politikai változásainak köszönhetően valamiféle regresszióon esett át. (Persze, a láthatóság kérdéséhez visszatérve: az általam regresszívnek érzékelt beszédrend mindig is létezett, csak a közösségi médián keresztül még jobban érzékelhetővé vált.)

Akárhogy is, de visszaszivárogtak az irodalmi nyilvánosságba a kádárizmus beidegződései: parabolák, üldözési mánia, a szolidaritáskritika újbóli felbukkanása, vagy ellenkezőleg: a hatalomnak nem tetsző irodalmi törekvések (vagy az ezek mögé vizionált politikai tartalmak) elleni hadjárat. Persze a párhuzam nem teljes. Ha a nyolcvanas éveket tekintjük csak, akkor egy mind nyitottabbá és professzionálisabbá váló kritikai mozgástérről beszélhetünk, egy, a hatalmát mindinkább elengedő diktatúra körülményei közepette. Ha a mostani időket vesszük, akkor egy bezáruló, egyre átpolitizáltabb, ugyanakkor egyre inkább laikus tendenciákat hordozó kritikai mozgástérről beszélhetünk – és nem csak a közösségi médiában.

Ha a Kádár-korszak (vagy általában véve a kommunista berendezkedés) sokféle-képpen tagolódó nyilvánosságait vesszük figyelembe, akkor láthatjuk, hogy a legális és az illegális (szamizdat) sajtó mellett és mögött meghúzódott az értelmiségi szalonok szóbeliségen alapuló szubkulturális nyilvánossága, melyet György Péter egyik könyvében némi gúnnyal a „teljesítmény-nélküliség” szubkulturájának hívott. Mostanra e szubkultúra egyrészt újjászületett, másrészt – különösen mediális szempontból – átalakult. A korábbi korszak underground szalonkultúrájában folytatott viták érvei, gondolatfutamai, véleményei, valamint sziporkái nem tudtak megőrződni az akkori, sajátosan orális közegben, legfeljebb a *pletykák* torzították az előbbieket, *anekdoták* őrizték meg az utóbbiakat.⁸ A közösségi média platformjain viszont fennmaradnak mindezek – hacsak le nem törlik őket. Ezzel visszakanyarodunk a képlekenység már vizsgált jelenségköréhez.

A laikus tendencia jelének tekintem például az olyan fogalmak és szerkezetek használatát, mint az „érthetlenség”, a „belerűg”, az „olvasók megvetése”, a „letehetetlen”, a „nem áll be a sorba”, a „nem kaptam választ a kérdéseimre”, illetve a spoilerzés kerülése mint norma. Utóbbit illetően tendencia a folytatásos tévésorozatok termelési, illetve értelmezési logikájával kapcsolatos fogalmak, elvárások, valamint szempontok átvitele az irodalomra, és az irodalomkritikára.⁹ Ez részben a kultikus sorozatok rendkívül intenzív hatásához kapcsolódik, részben pedig ahhoz a valós körülményhez, hogy a kortárs televíziós sorozatok és a kortárs regényírás narratív eszközei (nem csak a thrillerek esetében) mindinkább hasonlítani kezdenek egy-

⁸ Ezzel kapcsolatban speciális (de szorosan nem idetartozó) problémát képez az ügynökjelentések sajátos dokumentációs funkciója, torz „nyilvánossága”; lásd: HAVASRÉTI JÓZSEF, „Széteső dichotómiák”, in HAVASRÉTI JÓZSEF, *Széteső dichotómiák. Színterek és diskurzusok a magyar neoavantgárdban* (Budapest–Pécs: Gondolat Kiadó, 2009), 77–95.

⁹ Az irodalmi művekben megjelenik a *narratív tervezés*, a *producerek narratológiája*, ez érvényt szerez a róluk folytatott kritikai beszédben is, vagy mint ténymegállapítás, vagy mint elmarasztalás, vagy (újban) mint norma. Mindez kezdetben csak impresszióként alakult ki bennem, de Szolláth Dávid (egyébként igen elismerő) bírálata Krusovszky Dénes regényéről már tudatosan mozgósítja e szempontokat (SZOLLÁTH DÁVID, „A kritikai realizmus jelentősége ma. Krusovszky Dénes és Mán-Várhegyi Réka regényeiről”, *Jelenkor* 1. sz. (2019): 116–123).

másra.¹⁰ Ennek megfelelően sokan, főként a rajongói vagy a zsánerkritikában (is) érdekelt kritikusok az irodalmi művet (jelen esetben az elbeszélő prózát) nem tekintik másnak, mint karakterépítésnek, de még inkább tiszta dramaturgiának, azaz egyrészt a történetet előremozdító, másrészt a befogadást manipuláló funkciók működtetésének. Olykor a forgatókönyvek normáit kéri számon egy-egy regénnyel kapcsolatban. Ez persze valamiféle kiüresített strukturalizmusként is felfogható. A másik a politikai-ideológiai előfeltevések alapján történő besorolás, melynek (akárcsak az előbbinek) létezik professzionális, illetve laikus formája. A laikus tendencia erősödésének része az is, hogy a kritikai ítéletek (inkább csak vélemények) mind a hangnemet, mind az értékelést illetően erősen polarizálódnak: az elismerés igen könnyen szuperlatívuszokba vagy értelmetlen lelkendezésbe csap át, az elmarasztalás pedig ócsárlás vagy trágárság formájában jelentkezik. Egyszerre kötődik láthatóság, hibrid-nyilvánosság és laikus értékelés összekavarodásához az a jelenség, amikor a lelkes olvasó Facebook-kapcsolatot óhajt létesíteni egy szerzővel (természetesen annak privát oldalán), és amikor nem jelöli vissza, vagy megpróbálják megértetni vele, hogy ez miért nem lehetséges, akkor megsértődik, és agresszív lesz.¹¹ Ezt persze felfoghatjuk pusztá zaklatásnak, de ugyanilyen joggal lehet egy kritikai gesztus, a rajongói kritika félresiklásának is tekinteni.

*

Mínt hogy a kritikai beszéd olyan közegben formálódik akár a személyes, akár a szerzői oldalakon, ahol szakértők és laikusok egyaránt vannak, érzékelhető, hogy a diskurzus a laikus elvárások felé tolódik, még öntudatlanul is. 2007-ben, az „olvasó lázadása” vita idején úgy látszott, hogy a blogszféra kialakulásával az irodalomkritika kettéhasad egy *népi-laikus* és egy *professzionális* beszédrendre, és az előbbi nemcsak egyszerűen láthatóvá válik a blogokon keresztül, hanem meglehetően agresszív hangon és gesztusokkal helyet is követel magának az irodalmi mozgástérben.¹² Ez a kettősség a közösségi médiában még jobban felerősödik, a különféle posztok és hírek alatt létrejövő viták és véleménycserék jól láthatóvá teszik, hogy laikus előítéletek, beidegződések, reagálási módok miféle ellentmondásos közege az, melybe

¹⁰ E folyamatok hátteréhez lásd a következő kötet tanulmányait: Kiss Gábor Zoltán, szerk., *Narratívák 12. Narratív televízió* (Budapest: Kijárat Kiadó, 2014).

¹¹ Szó szerint: „azt hittem visszajelöl, ha már megtiszteltem vele, hogy elkezdtem olvasni ezt a brutális munkáját, de kicsit csalódtam magában, hogy csak bekövethetem” (olvasói üzenet Potozky László Fb-oldalán). Egyrészt szerző és olvasó viszonyának bizonyos félreértéséről beszél ez az üzenet, másrészt felhívja a figyelmet arra a körülményre, hogy a Facebook erre egész egyszerűen lehetőséget ad.

¹² Ehhez lásd: DUNAJCSIK Máttyás, „Az olvasó lázadása [...]”, in *Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet*, szerk. BÁRÁNY Tibor és RÓNAI András (Pozsony–Budapest: Kalligram–JAK, 2008), 123–134; valamint VÁRI György, „Kritikavízió”, in BÁRÁNY és RÓNAI, *Az olvasó lázadása...*, 135–148.

valamely kritikai megállapítás bekerül és ott átkontextualizálódik. A közeg és a címzett jelenvalósága visszahat a közlemény karakterére, mint azt a folkloristák és ókortudósok által vizsgált archaikus énekmondók példáján láthattuk. Márpedig ez a jelenvalóság valóban érzékelhető, like-ok, emotikonok és persze a hozzászólások formájában. Gyakori, hogy a kritikai észrevételeket pusztán kritikai-analitikus („nem-támogató”) voltunknak, valamint diszkurzív rendezettségüknek köszönhetően is bántónak és főleg nem odavalónak tartják. Ilyenkor jön az „aki nem tudja, az tanítja”, a „gondolta a fene”, meg az „akkor írdál jobbat”. Ezek természetesen nem a szerzők reakciói (ők többnyire nem sértegetik olvasóikat), hanem olyan, a szerzővel szolidáris kommentelőké és rajongóké, akik rendíthetetlenül hisznek a naiv, értelmезésmentes befogadás, az „érintetlen szem” mítoszában, illetve osztoznak a kritika szekunder, úgymond élősködő voltának felfogásában. E hozzáállás persze mindig is létezett, de most sokkal szembetűnőbbé, láthatóbbá, dokumentáltabbá vált.

A kritika laikus tendenciáinak erősödéséhez köthető a szolidaritáskritika újbóli felbukkanása és térhódítása is. Akit a hatalom kipécéz magának, arra (akár a kádárizmusban) nem illik rosszat mondani. A szolidaritáskritika terjedése több okból problematikus. Egyrészt, mert önmagában is torzítja a kritika működését, ha a velünk egy közösségbe tartozókról vagy valamilyen üldözésnek kitett szerzőről pozitív kritikát írunk, pusztán azért, mert támogatni szeretnénk őt. Másrészt az efféle gyakorlat szükségszerűen előidézi, hogy a negatív kritikát támadásnak fogják értelmezni.¹³ Lehetne mondani, hogy ez aggodalmaskodás, de nagyon is látható, hogy a kritika működése milyen erősen torzul a Kádár-kori beidegződések irányába, ezért is neveztem regresszióknak. Ugyanez vonatkozik az alávetettek, az üldözöttek, a kisebbségben lévők problémáival foglalkozó tematikus művek fogadtatására: az esztétikai érveket gyakran felülírják a morálisak. Ahogy előtérbe kerül a tematikus irodalom, úgy (mind a professzionális, mind a laikus diskurzusokban) előtérbe kerül a tematikus kritika is. Ez némileg más probléma, mint az *Olvasó lázadása-vita* egyes hozzászólóinak a „kultikus” vagy „érinthetetlen” szerzőkre vonatkozó megállapításai.

Hogy ne csak irodalomról beszéljek: egy darabig tagja voltam egy vinyl lemezgyűjtő Facebook-csoportnak, ahol igen különös (bár voltaképp érthető) belső szabályok uralkodtak. A legalapvetőbb az volt, hogy bárkinek a hangrendszerére lehet megalázó megjegyzéseket tenni, de a zenei ízlésére nem. Csak így volt fenntartható

¹³ A Kádár-korszak egyik legnagyobb kritikai botrányát Szilágyi Ákos Weöres Sándor összegyűjtött műveiről írott bírálata idézte elő. Az olvasók azon töprengtek, hogy a szóban forgó bírálat vajon afféle „kilövési engedély”, célpontja-tárgya pedig „szabad prédá” lett-e. Lásd ehhez: SZILÁGYI ÁKOS, „A weöresi magatartás” (1975); valamint: „Nem vagyok kritikus!” (1980), in SZILÁGYI ÁKOS, *Nem vagyok kritikus!* (Budapest: Magvető Kiadó, 1984), 114–123; 356–381. Hasonló gyanakvás övezte Radnóti Sándor egyik, történetesen Juhász Ferencről írott bírálatát is; lásd: RADNÓTI SÁNDOR, „Halál-líra. Juhász Ferencről” (1984), in RADNÓTI SÁNDOR, *Mi az, hogy beszélgetés?* (Budapest: Magvető Kiadó, 1988), 196–211. Az újraközlés az eredeti cikk által kiváltott kritikákra adott választ is tartalmazza.

a csoport koherenciája, őrizve azt a látszatot, hogy mindenki fejlesztheti lépésről lépésre a hifi-cuccát (ők ezt *továbblépésnek* hívták), viszont az ízlését azt nem; az ízlés a habitus része, azt megkérdőjelezni személyes sértés, sőt, megalázás. Ki lehet röhögni azt, akinek olcsó lemezjátszója van, de azt, aki Republicot, Ákost meg Polkgépet hallgat egy félmillió hangrendszeren, azt nem. Emiatt, mint ilyenkor jellemzően, az oldalon lévő diskurzusok a pusztá hengegésen túlmenően egyrészt a technikai háttér, másrészt a számosság (például az árak) felé tolnak. Mint az urbanisztikai konferencián, amikor Lewis Mumford vagy Edward Soja nézeteihez kéne hozzászólni, mindenki csak néz fáradtan, de ha valaki kiböki, hogy a helyzet teljességgel érthetetlen a lakásárak figyelembe vétele nélkül, egyből magasba lendülnek a kezek. Visszatérve a hanglemezyűjtő oldalhoz: olyan faktorok felé mozdul a diskurzus, melyek, noha pénzügyi szempontból kirekesztők, viszont a tagok ízlését és ítélőképességét tekintve demokratikusak: mindenki könnyen megértheti, mi a különbség egy használt Tesla és egy használt Michell Engineering lemezjátszó között: félmillió (vagy akár több millió) forint. Valójában az egyetlen szórványos, de húsbavágó kritika, amit még úgy-ahogy toleráltak ezen az oldalon, az volt, hogy a posztok és a viták túlzottan átbillennek a műszaki kérdések tárgyalásának irányába, és alig esik szó a hanglemezekről, melyeknek gyűjtéséről amúgy szólnia kellett volna.

Összegzés

Akadékoskodásnak, nem ritkán méltánytalannak, olykor „szakmaiatlannak” tűnhet a fentiekben problémázni. Ugyanakkor indokolt is. Az idézett tendenciák erősödnek, egyrészt mindinkább áthatják a szerzőz kritika gyakorlatait is, másrészt sokak szemében, főként az irodalmi-kritikai nyilvánosságba a közösségi médián keresztül bekapcsolódó laikusok szemében egész egyszerűen ez a kritika, és nem más. Az is egyértelmű, hogy a fent vázolt folyamatokba történő belebonyolódás nem csak a laikusok kiváltsága, kiveszik belőle részüket a profik is. Bárhogy is van, összegzésként egy lokális jegyeket, illetve egy globális mintákat-tendenciákat hangsúlyozó szempontra szeretnék utalni. (1) A mediális determináció, a kultúra átrendeződése, a politikai változások egy régi-új értelmiségi szalonkultúra kialakulását eredményezik, annak minden előnyével és hátrányával együtt. Egészen szembeszökően, dokumentálhatóan – és mint utaltam rá: láthatóan – újratermelődnek a szocializmus korabeli (átmeneti, párhuzamos, underground) nyilvánosságok beidegződései, ugyanakkor a közösségi média által biztosított lehetőségek átformálják, olykor egyszerűen csak erodálják e nyilvánosságok exkluzivitását, zártságát, nemritkán elitizmusát is. (2) A közösségi média sajátosságai és hatásai, valamint más, ettől részben független globális tendenciák azt eredményezik, hogy az e felületen megjelenő kritikai elemzések, vélemények, állásfoglalások mind formálisabbá válnak, ha úgy teszük, leegyszerűsödnek. E tendenciák része az intenzív láthatóvá válás, a számosság do-

minanciája, a listák készítése, a pontozás és hasonló jelenségek térhódítása, az UGC tartalmak erősödő dominanciája a kritikai diskurzusokban, vagy ilyen például a „narratív televíziózás” (magyarán a tévésorozatok) interpretációs eszközeinek-szemponyjainak beszüremlése az irodalmi művek bírálatába is.